

8. Muncypal'ne pidpryjemstvo Izmai'l's'kyj arhiv. – F.R.–418. – Op.1. – Spr.6. – 1952 r. – 52 ark.
9. Tam samo. – F.R.–1826. – Op.1. – Spr.12. – 1948–1949 rr. – 35 ark.
10. Arhiv social'no–politychnyh organizacij Respubliki Moldova. – F.R.–2931. – Op.1. – Spr.6. – 1949 r. – 256 ark.
11. Tam samo. – F.R.–19. – Op.4. – Spr.153. – 1949 r. – 240 ark.
12. Muncypal'ne pidpryjemstvo Izmai'l's'kyj arhiv. – F.R.–1999. – Op.1. – Spr.38. – 1944–1946 rr. – 191 ark.
13. Tam samo. – F.R.–1004. – Op.1. – Spr.1346. – 1946r. – 46 ark.
14. Tam samo. – F.R.–452. – Op.1. – Spr.4. – 1946–1950 rr. – 194 ark.
15. Tam samo. – F.R.–470. – Op.1. – Spr.450. – 1951 r. – 74 ark.
16. Arhiv social'no–politychnyh organizacij Respubliki Moldova. – F.R.–29. – Op.1. – Spr.130. – 1948–1949 rr. – 64 ark.

Tatarko I. I., Candidate of Historical sciences, Associate Professor at the Department for the Humanities Odessa National Maritime Academy (Ukraine, Izmail), Grekova–irina@yandex.ru

Social, economic, cultural and educational development of the Bulgarian population of the Izmailska oblast of the Ukrainian SSR and of the South of MSSR in 1944–1954

In the research work the social, economical, cultural and educational development of the Bulgarian population of the Izmailska oblast of the Ukrainian SSR and of the South of MSSR in 1944–1954 was studied in complex. The processes of transformational changes in the Bulgarian village in a context of Sovietization of recently annexed lands of Ukraine and Moldova are considered. The mechanism of repressive actions of the rich Bulgarian peasantry is covered, the reasons and consequences of the famine of 1946–1947 for the Bulgarian population of the region are defined. Features of specifics of development of industrial production in places of compact moving of the Bulgarians. The methods and forms of deployment of educational business in the Bulgarian environment, the rates of growth of educational and cultural level of the Bulgarian population are analyzed.

Keywords: Bulgarian population, Ukraine, Moldova, Sovietization, Collectivization, Industrialization, Cultural Revolution, the famine of 1946–1947, repressions.

Татарко И. И., кандидат исторических наук, доцент кафедры гуманитарных наук, Измаильский факультет Одесской национальной морской академии (Украина, Измаил), Grekova–irina@yandex.ru

Социально–экономическое и культурно–образовательное развитие болгарского населения Измаильской области УССР и юга МССР в 1944–1954 гг.

Комплексно исследуется экономическое, социальное, культурное и образовательное развитие болгарского населения Измаильской области УССР и юга МССР в 1944–1954 гг. Рассматриваются трансформационные процессы в болгарском селе в процессе советизации на территориях, которые были включены в состав СССР накануне Второй мировой войны. Анализируются условия военного и послевоенного времени, в которых протекало восстановление разрушенного войной хозяйства. Акцентируется внимание на коллективизации, показаны отличия в темпах ее проведения в болгарских селах Измаильщины и на юге МССР. Освещается механизм протекания голода 1946–1947 гг. и репрессивных мер в отношении самостоятельного болгарского крестьянства. Прослежены особенности и специфика развития промышленного производства. Анализируются методы и формы развертывания системы школьного образования в болгарской среде. Показано участие болгар в общественно–культурной жизни Измаильщины и юга МССР.

Ключевые слова: болгарское население, Украина, Молдавия, советизация, коллективизация, индустриализация, культурная революция, голод 1946–1947 гг., репрессии.

* * *

УДК 631.67(091)(477.72)

Клубук В. В.,
науковий співробітник відділу науково–інноваційної діяльності, Інститут зрошуваного землеробства НААН (Україна, Херсон), izz.ua@ukr.net

БАВОВНОСІЯННЯ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЗРОШУВАНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В 1930–1950–Х РР.

Мета дослідження: встановлення причин та наслідків бавовносіяння на півдні України в 1930–1950–х роках, його значення для сільського господарства цього регіону та ролі в процесі розбудови перших зрошуваних систем.

Методи дослідження: метод періодизації, хронологічний, історико–науковий.

Висновки: вирощування бавовнику в Україні інтенсивно нав'язувалося новоствореним колгоспам і радгоспам пори історично сформовану зернову

специфікацію Степового господарства. Проте бавовносіяння в УРСР налічує понад 30 років активного пропагування і впровадження протягом другої половини 1920–х і середини 1950–х років. Під бавовник відводилася відповідна інфраструктура сільського господарства півдня України. Зрошення, хоча і не розвинулося безпосередньо для бавовнику, але запроєктовані під нього та під інші зернові культури зрошувальні системи з подальшими вдосконаленнями й уточненнями залишаються діючими і до сьогодні. А одна з провідних науково–дослідних установ України, що займається вирішенням питань зрошуваного землеробства – Інститут зрошуваного землеробства НААН, понад 30 років в своїй історії проводила дослідження з бавовником і мала статус головної науково–дослідної установи України з питань його вирощування.

Ключові слова: бавовник, бавовносіяння, зрошення, зрошувальні системи, зрошуване землеробство, південь України.

До середини 1950–х років південь України по географічній межі Мелітополь – Одеса вважався зоною бавовносіяння. В 1952 р. посівні площі бавовнику в Херсонській, Миколаївській, Запорізькій, Одеській, Дніпропетровській і Донецькій областях становили 475 тис. га [1]. Того ж року в Херсоні була побудована перша черга найбільшого в Європі бавовняно–паперового комбінату (БПК), ідея створення якого виникла в 1934–1935 рр. В 1935 р. в УРСР діяли 5 бавовноочисних заводів (в Херсоні, Миколаєві, Каховці, Скадовську і Генічеську), здатних очистити 60–65 тис. т сирцю за сезон. Завод у Херсоні вже в 1931 році (на другий рік після побудови) очистив 8800 т сирцю.

Україна була найбільш північним регіоном бавовносіяння в світі [2, с. 4]. Протягом 1928–1932 рр. в нових бавовносіючих районах СРСР було зібрано 145 тис. тонн бавовни–сирцю [3, с. 18]. Загальне виробництво бавовни в СРСР у 1932 р. дозволило позбутися необхідності її імпорту [4, с. 9]. В подальшому об'єми нарощувалися [4, с. 146–148; 5].

Подібність кліматичних умов нової території до традиційних районів його вирощування, можливість і доцільність неполивної культури бавовнику в посушливому Степу, колективізація і пов'язана з нею «примусовість» спрямування сільського господарства слугували вагомими причинами його широкого впровадження в Україні, починаючи з 1930 року [2, с. 4; 6, с. 74]. Вже в 1931 році площа посівів «білого золота» була доведена до 157 тис. га, збільшившись за рік у 8 разів, а традиційний зерновий напрям сільського господарства степової смуги України почав швидко змінюватися в бік розвитку галузі бавовництва. На кінець 1934 р. площа посівів бавовнику становила 7,8% до інших культур [4, с. 4–5]. На той час по зоні бавовносіяння було організовано 65 МТС, 1213 бавовницьких колгоспів і 3 таких радгоспів. Площа під бавовником в цих господарствах була втричі більше середнього процента по зоні, а бавовник займав 25% орних площ кожного з цих бавовницьких господарств.

Над вирішенням питань агротехніки вирощування і селекції бавовнику працювали дослідні установи півдня УРСР, серед яких були Селекційно–генетичний інститут (м. Одеса) і Херсонська зональна станція бавовництва НК землеробства СРСР, на базі якої в 1949 р. організовано Український науково–дослідний інститут бавовництва. Питання бавовництва і зрошуваного землеробства тісно перепліталися в науково–дослідній роботі цієї установи, а в 1956 р. УкрНДІ бавовництва було реорганізовано на Український НДІ зрошуваного землеробства.

Таким чином, в дослідженні історії розвитку зрошуваного землеробства на півдні України, актуальним є історико–науковий аналіз етапу бавовносіяння на даних землях в 1930–1950–х роках. Існує потреба з'ясувати

причини швидкого розгортання бавовносіяння та зробити низку висновків щодо організації зрошувального землеробства на півдні України в цей період.

Окрім зацікавленості окремих дослідників, і в першу чергу, В. Г. Ротмістрова вирощуванням бавовнику в Україні не займалися. Перший раз його висіяли в 1827 р. в с. Деміївці (80 км від Одеси) насінням, отриманим з Марселю. Сприятливі погодні умови року дозволили отримати доморозний урожай бавовни–сирцю, але вже в наступному році через дощову і холодну погоду бавовник не достиг. Посіви бавовнику, маючи більше аматорський характер, проводилися в різних районах України переважно на невеликих площах. В 1867 р. за матеріалами Паризької виставки відмічено посів бавовнику в Асканії–Нові на площі 0,25 десятини [4, с. 3]. До початку першої світової війни у Миколаївському повіті посівні площі його становили до 50 га, в Херсонському – 5 га. Врожайність бавовни–сирцю досягала 4–5 ц/га.

Систематичні дослідження за рослинами бавовнику вперше почав проводити на півдні України директор Одеського дослідного поля В. Г. Ротмістров в 1904–1915 рр. За його даними врожайність у сприятливі роки становила 9–12 ц/га і не відрізнялася за цим показником в більшості країн світу [7].

Справа в тому, що провідні країни–експортери бавовни не розвивали особливо науково–дослідну роботу з бавовником. Великі тогочасні імперії вирощували «біле золото» здебільшого в межах своїх колоніальних володінь, і характер сільського господарства був екстенсивним, з широким залученням місцевого населення до ручних обробітків і збирання бавовни. В США – країні–лідері за виробництвом бавовни і текстильного обладнання науково–обґрунтовані аспекти вирощування бавовнику (scientific cotton breeding) почали з'являтися лише в 1898 році [8, с. 184].

Досвід В. Г. Ротмістрова у вирощуванні бавовнику міг би не знадобитися на півдні України, але на початку 1920–х років в Радянському Союзі було поставлено завдання отримати текстильну незалежність від західних країн [9, с. 5]. І саме в цей час галузь бавовництва почала відчувати гостру нестачу сировини з Закавказзя і Середньої Азії – традиційних районах вирощування бавовнику в колишній Російській імперії, внаслідок громадянських війн, що тривали тут з 1917 року. В Туркестані і на Закавказзі зупинилося 89 бавовноочисних заводів [10].

Нарком землеробства СРСР визначив південь Херсонської області як район, подібний за ґрунтово–кліматичними умовами до середньоазійських. І в 1924 році бавовник почали вивчати на Херсонській сільськогосподарській дослідній станції. Восени того ж року на станції була розпочата робота з організації принципово нового науково–дослідного підрозділу – відділу поливних культур (засновано за постановою Всеукраїнської ради з дослідної справи 25–29.06.1925 р.) [11]. Саме в цьому відділі і продовжувалися дослідження бавовнику, вивчався вплив агрокліматичних факторів на нову рослину в умовах зрошення і богари.

В 1928 р. дослідна станція була включена до мережі дослідних пунктів Головного Бавовникового Комітету. За рахунок коштів цього комітету і за методикою, встановленою Туркестанською дослідною станцією, провадилася подальша науково–дослідна робота. З 1927 р. Херсонська дослідна станція почала закладати колективні

досліди з бавовником в селянських господарствах свого району. У той самий час дослідну роботу з бавовником почали Брилівська дослідна зрошувальна станція і Одеська крайова сільськогосподарська дослідна станція. Протягом 1924–1929 рр., за винятком прохолодного 1928 р., середній урожай бавовни–сирцю дорівнював 8,9 ц/га, а в окремі роки сягав 16,7–19,0 ц/га, що стало ще однією нагодою для пропагування бавовносіяння [12].

Спеціальним рішенням ЦК ВКП(б) «Про бавовництво» від 18.07.1929 р. дало поштовх «принять более решительные меры по развитию хлопководства в новых районах (Дагестан, Сев. Кавказ) и развертыванию опытов по хлопководству (Украина, Крым, Астрахань) путем распространения соответствующих сортов скороспелых семян, страховки посевов от неурожая и других льготных мероприятий, доведя площадь хлопковых посевов в новых районах в конце пятилетки до 200 000 га» [13].

Протягом перших п'ятирічок, а потім і у післявоєнний період, з розвитком бавовництва було пов'язано і зрошення [14, с. 6]. В. Г. Ротмістров розглядав перспективу бавовнику з огляду на розробку заходів проти суховіїв [15]. І одним з результатів його досліджень був висновок про те, що для розвитку зрошення лівобережних наддніпрянських степів необхідне збільшення деревних насаджень вздовж посівів [7].

Полівних земель на півдні УРСР було обмаль. У 1917 році на Херсонщині налічувалось лише 600 га зрошуваних земель, в основному невеликі зрошувані ділянки з відкритими земляними каналами на місцевих водних джерелах [16, с. 3–4; 17].

Протягом 1920–х років розроблялися проекти обводнення території Нижнього Дніпра (землі з півночі на південь від Запоріжжя до Криму, з заходу на схід від Нікополя до Мелітополя) за проектом «Дніпробуду». План будівництва передбачав зрошення земель, на яких планувалося вирощування цінних технічних культур: арахісу, бавовнику, кенафу та ін., а також створення страхових фондів пшениці [6, с. 9]. Іригаційна система першої черги плану могла би забезпечити поливною водою 530 тис. га нижньодніпровських земель, більшість з яких відводилась під вирощування бавовнику, пшениці і люцерни [6, с. 37]. При цьому розширення площ під бавовник досягалося головним чином за рахунок скорочення площ під ячменем ярим та іншими яровими культурами, а також при ліквідації однорічних і багаторічних толок (перелогів), в деяких випадках навіть чистих парів [6, с. 55].

Будівництво другої черги проекту «Дніпробуду» створювало ще 725 тис. га зрошуваних земель [6, с. 42]. Обводнення Криму повинно було б створити 540 тис. га зрошуваних земель, 60 тис. га з яких відводилося під бавовник (11%) [6, с. 55].

Слід також відмітити, що активне нарощування площ посівів бавовнику викликало і збільшення площі розораних земель в цілому в регіоні. Вже в 1931 р. Д. Т. Зузик відмічає, що незайнятої ріллі в районі Нижнього Дніпра залишилося лише 10%. У той же час протягом 1888–1930 рр. в Дніпровському повіті Таврійської губернії траплялися переважно неврожаї і лише зрідка задовільні врожаї зернових культур (7–8 і більше центнерів зерна) (табл. 2) [6, с. 57], тому вирішення проблеми зрошення було першочерговим заходом у завданні збільшення виробництва зерна, а разом з тим і забезпечення необхідних обсягів текстильної сировини.

Хоча вирощування бавовнику на півдні України планувалося в неpolивних умовах, враховуючи посухостійкість і витривалість нової культури. Але з проектуванням великого розмаху зрошення на початку 1930-х років поливний бавовник мав би стати в один ряд за значимістю з зерновими культурами і кормовими травами. Про це йшлося у постанові РНК УРСР від 1 серпня 1932 р.: «Признать правильной принятую Гипроводом установку на специализацию сельского хозяйства орошаемого массива и в частности на получение ценнейших зерновых и технических культур (пшеница, хлопок и т.п.)» [6, с. 4].

За результатами перших досліджень з поливом бавовнику були зроблені висновки, що зрошення взагалі не може бути корисним у нових районах, оскільки призводить до запізнення дозрівання [18, с. 427]. Тому «Географическое сочетание поливного и богарного хлопчатника в новых районах представляют собой... важную проблему ирригационного хозяйства... Во всяком случае не подлежит сомнению, что введение в севооборот в поливном клину на Нижнем Днепре хлопчатника, клешевины, лубяных и др. технических культур не состоит ни в каком противоречии с разрешением таких задач, как создание достаточного гарантийного фонда пшеницы и организация устойчивой кормовой базы для животноводства» [6, с. 4].

В 1931 році за вказівками радянської влади була створена мережа дослідних установ, що працювали над науковим вирішенням питань, пов'язаних з освоєнням нових районів СРСР під бавовник і підвищенням його врожайності. Установи об'єднувалися Інститутом бавовництва нових районів (рос. – НОВНИХИ) [19, с. 4].

До 1930 року Херсонською сільськогосподарською дослідною станцією НК землеробства УРСР було відібрано сорти бавовнику 1306 (Шредера), 169 (дехкан), 182 (Ак-Джура), які потім були поширені в нових районах. В 1931 році станція була реорганізована в Херсонську зональну станцію бавовництва НК землеробства СРСР, яка вже через п'ять років отримала статус Української дослідної бавовникової станції ГУ науково-дослідних установ НК землеробства СРСР (постанова РНК СРСР №175 від 1.02.1935 р.) [20, с. 26–27]. Таким чином в Херсоні почала діяти центральна науково-дослідна установа УРСР з питань культури бавовнику. В підпорядкуванні станції було Скадовське дослідне поле й експериментальне господарство в м. Херсоні. До завдань роботи станції входило виведення нових ранньостиглих сортів, конче необхідних для заміни «невизріваючого» бавовнику, що мав низький коефіцієнт розмноження насіння (2,5–2, а в окремі роки і нижче) [4, с. 41].

Для поліпшення роботи Херсонської зональної станції бавовництва в 1933 р. з Таманської дослідної станції до Херсону на посаду заступника директора було запрошено М. М. Горянского – відомого в майбутньому вченого, автора «Методичних вказівок з проведення польових дослідів на зрошуваних землях» (1965, 1970), що тривалий час (до 1986 р.) були єдиним методичним посібником для дослідної роботи в Україні і в зрошуваній зоні Росії [21, с. 13–14].

На Українській зональній станції бавовництва свої перші кроки на дослідницькій ниві здійснював С. Д. Лисогоров – основоположник наукової школи зрошуваного землеробства. Багато експериментальних даних для написання докторської дисертаційної роботи з

теми: «Особенности развития бавовнику і головні питання його культури в нових районах СРСР» вченим одержано саме тут. Так, ним разом з директором станції бавовництва, професором П. І. Підгорним в 1931–1933 рр. для умов Херсону було встановлено орієнтовний показник початку сівби бавовнику: середня температура ґрунту на глибині 50 см в 12°C [19, с. 9].

Питання агротехніки бавовнику в новому районі мали надзвичайне значення. Надто ранні терміни сівби, глибока заробка насіння в ґрунт та інші недосліджені питання часто не дозволяли отримати навіть сходи культури. Так, в 1930 р. в Україні внаслідок зазначених причин на площі 510 га сходи бавовнику не з'явилися [19, с. 90]. Ранні або розтягнуті до 10 днів строки сівби спричиняли десятикратне зниження урожайності бавовни-сирцю.

З метою стимулювання вирощування бавовнику колгоспам виплачували щедрі винагороди за понадпланові обсяги. Взірцеві господарства ставали мільйонерами, а кращі ланкові заготівельних артілей, «стаханівці» – Героями Радянського Союзу. В 1935 році виплата колгоспам за тону бавовни-сирцю першого сорту збільшилася порівняно з 1934 роком втричі, і могла становити до 1500 крб. [4]. Таким чином, при найкращих умовах, зібравши зі 100 га посіву бавовну-сирець урожайністю 10 ц/га, господарство могло отримати 150 тис. крб. В Запорізькій області, в Якимівському районі грошовий прибуток колгоспу «День Паризької комуні» від здачі бавовни-сирцю в 1938 р. становив 1,35 млн. крб. Прибуток з одного гектара посіву бавовнику становив 2645 крб. Колгосп «Рух до комуні» Голоспристанського району теперішньої Херсонської області в тому ж таки році отримав 1,38 млн. крб. [2, с. 4–5].

Проте в умовах примусової колективізації, за відсутності механізації праці, це були винятки, взірцеві господарства. В Херсонській області в середньому за 6 років (1937–1940, 1950, 1951) було зібрано 4,5 ц/га бавовни-сирцю. В УкрНДІ бавовництва в середньому за 31 рік на неполивних землях врожай бавовни становив 9,0 ц/га з коліваннями від 0,8 до 14,5 ц/га. В середньому за 20 років в умовах монокультури було одержано урожай бавовни в умовах зрошення 17,4 ц/га, в тому числі доморозного сирцю 12,1 ц/га, при врожаї без зрошення відповідно 10,6 і 8,0 ц/га [22, с. 8].

Протягом 1941–1945 рр. бавовництву було завдано великого удару. Багато цінних дослідних зразків і даних наукових досліджень було втрачено. Водночас частина поливних земель, зайнятих бавовником раніше, під час війни були засіяні продовольчими культурами, що в подальшому зіграло важливу роль у поверненні сільському господарству півдня УРСР зернової спеціалізації.

В першу післявоєнну п'ятирічку протягом 1947–1948 рр. розроблялася комплексна програма по запобіганню посух, піщаних і пилових бур в південних районах СРСР, серед яких була і Україна, шляхом побудови водоймищ, посадки лісозахисних смуг і впровадження травопільних сівозмін В ці та послідуєчі роки було прийнято ряд важливих постанов щодо розбудови і модернізації зрошуваних систем. Якщо раніше бавовник вважався неполивною культурою, то починаючи з того часу, його вирощування нерозривно було пов'язане зі зрошенням.

В постанові Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 20.10.1948 р. «О плане полевых работ в лесонасаженных, внедрения травопольных севооборотов, строительства

прудов и водоёмов для обеспечения высоких устойчивых урожаев в степных и лесостепных районах Европейской части СССР» вказувалося на те, що з 1951 року завданням колгоспів і радгоспів Херсонської, Запорізької, Миколаївської, Дніпропетровської областей і північних районів Криму є збільшення посівних площ та врожайності бавовнику, пшениці й інших сільгоспкультур у зв'язку з переходом на нову систему зрошення та розвитком м'ясо-молочного скотарства й ін. Обов'язковими були вимоги, щоб в районах бавовносіяння на зрошуваних землях розмір поливних ділянок був 20–40 і більше гектарів [23].

За Постановою Ради Міністрів СРСР № 400 від 20.09.1950 р. «Про будівництво Каховської гідроелектростанції на Дніпрі, Південно-Українського каналу, Північно-Кримського каналу і про зрошення земель південних районів України і Північного Криму» передбачалося зрошення 1,5 млн. га земель. Під бавовник в нових районах бавовносіяння відводилося більше 600 тис. га кращих зрошуваних земель [24, с. 138]. Виконання проектно-вишукувальних робіт для будівництва великих зрошувальних і обводнювальних систем у південних областях України та Північному Криму було покладено на інститут «Укрдніпроводбавовна». У червні 1953 р. цю установу перейменовано в Український державний інститут «Укрдніпроводгосп» (Постанова Ради Міністрів СРСР від 27.05.1953 р.). Саме за проектами «Укрдніпроводгоспу» в Україні протягом 1953–1959 рр. було побудовано зрошувальні системи на загальній площі 99,8 тис. га, а також осушувальні системи на загальній площі 139,2 тис. га [25].

В нових умовах до основних завдань створеного в 1949 р. УкрНДІ бавовництва (з 1956 р. – УкрНДІ33) входила розробка системи зрошення Південного Степу, тим самим простежувались майбутні обриси діяльності нинішнього Інституту зрошувального землеробства НААН.

Збільшення зрошуваних земель цілком логічно призводило до того, що все частіше проривалося в друкованих виданнях, що неполивний бавовник є маловрожайним в умовах звичайного колгоспу, і його потрібно переводити на поливні умови вирощування. В 1951 р. в підручнику для навчання масових колгоспних кадрів «Бавовник» М. М. Горянський доводить до відома тих самих кадрів: «при правильному зрошенні розвиток бавовнику не затримується, майже не затримується і розкриття коробочок. Із застосуванням прийомів, що прискорюють розвиток бавовнику, ефективність зрошення буде зростати». До цих прийомів відносили всі відомі тоді агротехнічні заходи з догляду за посівами, а також впровадження скоростиглих сортів. Автор на основі досліджень Українського НДІ бавовництва рекомендує: «за період вегетації... давати в помірно вологі роки 2–3 поливи, а в посушливі роки 3–4 поливи» [24, с. 137–139], хоча ледь не в кожному виданні середини 1930–х років можна знайти цілі абзаци проти застосування зрошення, що воно затримує дозрівання культури, і що пропагувати зрошення бавовнику можуть лише «контрреволюційні елементи».

Слід розглянути причини припинення бавовносіяння в УРСР. За постановою Ради Міністрів СРСР №1114 від 19.03.1949 р. «Про заходи по розвитку бавовництва в неполивних районах» і Наказу Міністерства сільського господарства СРСР №242 від 25.03.1949 р. Українську дослідну станцію бавовництва реорганізовано в

Український науково-дослідний інститут бавовництва з підпорядкуванням ГУ технічних культур Міністерства сільського господарства СРСР (в 1950 р. – Міністерству бавовництва СРСР), і вже в 1956 р. на його базі створюють Український науково-дослідний інститут зрошувального землеробства з підпорядкуванням Українській академії сільськогосподарських наук (постанова Ради Міністрів СРСР №253 від 19.02.1956 р.), а з 11 квітня 1962 р. – Міністерству сільського господарства УРСР. Пріоритетним напрямом роботи науково-дослідної установи стає дослідження зрошувального землеробства півдня Української РСР. Починається розробка режимів зрошення під зернові і технічні сільськогосподарські культури, а бавовник втрачає чільне місце серед них. Площі його посівів збільшують в основних районах бавовносіяння СРСР, натомість в Україні вони зменшуються і з другої половини 1950–х років окрім Генічеського району Херсонщини знайти бавовник будь-де в іншому місці було важко.

Відміна бавовносіяння в нових районах була швидкою, якщо не сказати майже миттєвою. Існує кілька основних причин такої швидкій переорієнтації сільського господарства.

Наслідком 1941–1945 рр. став занепад сільського господарства. Продовольчий дефіцит і зайнятість частини поливних земель, які раніше засівались бавовником, під історично традиційними зерновими культурами на фоні втрати цінних результатів наукових досліджень з бавовництва не могли не вплинути на подальший перегляд рішень щодо необхідності бавовносіяння в Україні. Але це сталося й не одразу, і, скоріше за все, як наслідок початку «десталінізації».

Місце бавовнику вже до кінця 1950–х років зайняла «цариця полів» кукурудза. Але її вирощування в умовах Степу, принаймні, диктувалося історично сформованою спеціалізацією степового господарства.

Економічно ж ефективне бавовництво на півдні було неможливим внаслідок як біологічних, так і виробничих факторів. Пізньостиглість сортів, низький коефіцієнт розмноження насіння бавовнику та низька урожайність сирцю при недотриманні, а часто й незнанні правильної агротехніки вирощування не додавали цій культурі схвальних відгуків. Однак цього і не треба було. Політика прославлення партійних рішень і замовчування «неправильних» даних призвела до того, що важливість культури бавовнику на півдні України була переоцінена і лише постійно нав'язувалася «вольовими рішеннями партії». Висока частка ручної праці при проривці, чеканці, а надто при збиранні бавовнику робили його культуру надзвичайно витратною. Не зважаючи на розвиток механізації вирощування бавовнику, необхідна матеріально-технічна база по-справжньому так і не була створена. В господарствах часто, окрім ручної робочої сили, зовсім не було чим обробляти посіви.

В кращих районах неполивного бавовництва середній урожай бавовни-сирцю 5 ц/га вважався добрим, 10 ц/га і більше отримували лише передові господарства. В той час, як на поливних землях Середньої Азії і Закавказзя бавовник давав 25–30 ц/га, а в передових господарствах – 45–50 ц/га [26, с. 11]. І при цьому в традиційних районах його вирощування були відновлені зрошувальні системи, що дозволило повністю змінити рішення щодо доцільності вирощування «білого золота» в Україні [22, с. 8].

Висновки. За умов «десталінізації» десятикратний контраст низької врожайності безполівного бавовнику в УРСР і високої при зрошенні в Середній Азії вказував на значні недоліки неполівної культури бавовнику. Водночас зростання темпів розбудови зрошення цілком логічно потребувало переведення сільського господарства півдня України на зрошуване землеробство, з поверненням зернової спеціалізації. Тим паче, в цей час активно розвивалося тваринництво і почали збільшуватися посівні площі насамперед під кукурудзу, але також і під інші зернові культури та багаторічні кормові трави. Кормову ж базу для тваринництва бавовник забезпечити не міг жодним чином.

За таких обставин стає зрозумілим, що без гарячкучаючого просування «згори» бавовник би в Україні довго не затримався, натомість маємо щонайменше тридцять років бавовносіяння, а тому протягом другої половини 1920–х і середини 1950–х років підведення і побудову інфраструктури сільського господарства південного регіону у відповідність до цього. Зрошення не розвивалося безпосередньо для бавовнику, але запроєктовані під нього та під інші зернові культури зрошувальні системи з подальшими вдосконаленнями й уточненнями залишаються дієвими і до сьогодні.

Науково–дослідна робота створеного в 1956 році на базі УкрНДІ бавовництва УкрНДІ зрошувального землеробства зосередилася на дослідженні і вирішенні питань та проблем зрошувального землеробства півдня УРСР. Дослідження з поливом сільськогосподарських культур проводилися в цій установі починаючи з 1924 року. В 1971 році, після 15 років плідної наукової роботи УкрНДІ зрошувального землеробства за розробку прогресивних способів поливу основних сільськогосподарських культур та впровадження їх у виробництво був нагороджений Орденом Трудового Червоного Прапора, і це була багато в чому заслуга колективу вчених, які працювали в Інституті протягом часів бавовносіяння.

Сьогодні Інститут зрошувального землеробства НААН залишається єдиною науково–дослідною установою України, яка займається дослідженням питань зрошувального землеробства – основи гарантованого отримання високих і сталих урожаїв сільськогосподарських культур в умовах півдня України.

Зникла з поля зору культура з'явилася на полях Херсонщини лише в 1990–х роках, з відновленням в Українському НДІ зрошувального землеробства роботи зі створення ранньостиглих середньо волокнистих сортів бавовнику при співробітництві з науково–дослідними установами Болгарії. В 2005 та 2007 рр. було створено два сорти бавовнику: Підозерський 4, Дніпровський 5. Сьогодні у відділі селекції проводяться роботи лише по збереженню єдиної в Україні колекції ранньостиглих сортів бавовнику.

Список використаних джерел

1. Бавовна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
2. Горянський М. М. Як одержати високий урожай бавовнику. – К., 1949.
3. Сніговий В. С. Відродження бавовництва на Україні: Монографія. – Херсон: Айлант. – 2003.
4. Горянський М. М. Бавовник на Україні / М. М. Горянський, У. А. Лобко. – Харків, 1935.
5. [Електронний ресурс]. – <http://www.mycity.kherson.ua/avtory-ag/skorohod/hbk.html>.
6. Зук Д. Проблема Нижнього Дніпра. – М.: Гипровод, 1932.
7. Коваленко М. М. Внесок професора В. Г. Ротмістрова (1866–1941) у розробку технології вирощування бавовнику в Україні // Гілея: наук. вісник: зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Гілея», 2014. – Вип.89 (10). – С.154–157.
8. Harry Bates Brown. Cotton; History, Species, Varieties, Morphology, Breeding, Culture, Diseases, Marketing, and Uses // Second edition. Fifth impression. – McGraw–Hill Book Company, Inc., New–York and London, 1938. – P.184–544.
9. Берія Л. П. За нефть и хлопок / [Речи и статьи Л. П. Берия в бытность его секретарем ЗКК ВКБ(б)]. – Баку: Партиздат, 1933.
10. Огановский Н. П. Очерки по экономической географии СССР. – Москва: «Новая деревня», 1924. Издание 2–е переработанное и обновленное.
11. Подгорный П. И. Отчет о деятельности опытной станции в 24–25 с.–х. году. – Херсон, 1926.
12. Підгорний П. І. Звіт про діяльність сільськогосподарської дослідної станції за 1926–27 та 1927–28 с.–х. роки. – Херсон, 1930.
13. Абалдов А. Н., Васильева Т. В. Исторический опыт возрождения хлопководства на юге России // Вестник ОрелГАУ. – 2008. – №3. – С.4–10.
14. Мелиорация на Украине / [Л. П. Головкин, Д. А. Иваненко, В. С. Положай]. – Под ред. Н. А. Гаркуши. – К.: «Урожай», 1979.
15. Ротмістров В. Г. Сущность засухи по данным Одесского опытного поля / В. Г. Ротмістров. – Одесса: Тип. С. Н. Скарлато, 1911. – 66 с.
16. Экономическая эффективность орошения. Под ред. С. Д. Лысогорова. – К.: Урожай, 1969.
17. [Електронний ресурс]. – <http://vodgosp.kherson.ua/istoriya.htm>.
18. Лысогоров С. Д. Особенности развития хлопчатника и основные вопросы его культуры в новых районах СССР / С. Д. Лысогоров // Дисс. ... доктора с.–х. наук. – Херсон, 1948. – Ч.2.
19. Лысогоров С. Д. Сроки посева хлопчатника в новых районах. – Пятигорск, 1938.
20. Лысогоров С. Д. Особенности развития хлопчатника и основные вопросы его культуры в новых районах СССР / С. Д. Лысогоров // Дисс. ... доктора с.–х. наук. – Херсон, 1948. – Ч.1.
21. Мы выстояли и победили. 1945–1995 гг. / Ред. Г. П. Найденев. – Херсон, УкрНИИОЗ, 1996.
22. Собко О. О. Використання зрошуваних земель. – К., 1965.
23. [Електронний ресурс]. – <http://www.ussr-forever.ru/str/2-121.html?start=2>.
24. Горянский М. М. Хлопчатник / Учебник для второго года обучения массовых колхозных кадров на трехлетних агротехнических курсах без отрыва от производства. – Харьков, 1951.
25. [Електронний ресурс]. – http://www.uvp-kiev.com.ua/history_ukr.htm.
26. Марков П. В. Сельскохозяйственные мелиорации / [П. В. Марков, Г. В. Данилова, И. А. Алексеев и др.]. – М., 1956.

References

1. Bavovna [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
2. Gorjans'kyj M. M. Jak oderzhaty vysokyj urozhaj bavovnyku. – K., 1949.
3. Snigovyj V. S. Vidrozhennja bavovnyctva na Ukraïni: Monografija. – Herson: Ajlant. – 2003.
4. Gorjans'kyj M. M. Bavovnyk na Ukraïni / M. M. Gorjans'kyj, U. A. Lobko. – Harkiv, 1935.
5. [Elektronnyj resurs]. – <http://www.mycity.kherson.ua/avtory-ag/skorohod/hbk.html>.
6. Zuzik D. Problema Nizhnego Dnepra. – M.: Giprovod, 1932.
7. Kovalenko M. M. Vnesok profesora V. G. Rotmistrova (1866–1941) u rozrobku tehnologii vyroshhuvannja bavovnyku v Ukraïni // Gileja: nauk. visnyk: zb. nauk. prac' / gol. red. V. M. Vashkevych. – K.: «Gileja», 2014. – Vyp.89 (10). – S.154–157.
8. Harry Bates Brown. Cotton; History, Species, Varieties, Morphology, Breeding, Culture, Diseases, Marketing, and Uses // Second edition. Fifth impression. – McGraw–Hill Book Company, Inc., New–York and London, 1938. – P.184–544.
9. Berija L. P. Za nef't' i hlopk / [Rech'i i stat'i L. P. Berija v bytnost' ego sekretarem ZKK VKB(b)]. – Baku: Partizdat, 1933.
10. Oganovskij N. P. Oчерки po jekonomicheskoj geografii SSSR. – Moskva: «Novaja derevnja», 1924. Izdanie 2–e pererabotannoe i obnovennoe.

11. Podgorniy P. I. Otchet o dejatel'nosti opytnoj stancii v 24–25 s.–h. godu. – Herson, 1926.

12. Pidgornyj P. I. Zvit pro dijat'nist' sil's'kogospodars'koi' doslidnoi' stancii' za 1926–27 ta 1927–28 s.–g. roky. – Herson, 1930.

13. Abaldov A. N., Vasil'eva T. V. Istoricheskij opyt vozrozhdenija hlopkovodstva na juche Rossii // Vestnik OreIGA. – 2008. – №3. – S.4–10.

14. Melioracija na Ukraine / [L. P. Golovko, D. A. Ivanenko, V. S. Polozhaj]. – Pod red. N. A. Garkushi. – K.: «Urozhaj», 1979.

15. Rotmistrov V. G. Sushhnost' zasuhi po dannym Odesskogo opytного polja / V. G. Rotmistrov. – Odessa: Tip. S. N. Skarlato, 1911. – 66 s.

16. Jekonomicheskaja jeffektivnost' oroshenija. Pod red. S. D. Lysogorova. – K.: Urozhaj, 1969.

17. [Elektronnyj resurs]. – <http://vodgosp.kherson.ua/istoriya.htm>.

18. Lysogorov S. D. Osobennosti razvitija hlopkatnika i osnovnye voprosy ego kul'tury v novyh rajonah SSSR / S. D. Lisogorov // Diss. ... doktora s.–h. nauk. – Herson, 1948. – Ch.2.

19. Lysogorov S. D. Sroki poseva hlopkatnika v novyh rajonah. – Pjatigorsk, 1938.

20. Lysogorov S. D. Osobennosti razvitija hlopkatnika i osnovnye voprosy ego kul'tury v novyh rajonah SSSR / S. D. Lisogorov // Diss. ... doktora s.–h. nauk. – Herson, 1948. – Ch.1.

21. My vystojali i pobedili. 1945–1995 gg. / Red. G. P. Najdenov. – Herson, UkrNIOZ, 1996.

22. Sobko O. O. Vykorystannja zroshuvanyh zemel'. – K., 1965.

23. [Elektronnyj resurs]. – <http://www.ussr-forever.ru/str/2–121.html?start=2>.

24. Gorjanskij M. M. Hlopkatnik / Uchebnik dlja vtorogo goda obuchenija massovyh kolhoznyh kadrov na trehletnih agrotehnicheskikh kursah bez otrjva ot proizvodstva. – Har'kov, 1951.

25. [Elektronnyj resurs]. – http://www.uvp-kiev.com.ua/history_ukr.htm.

26. Markov P. V. Sel'skohozjajstvennye melioracii / [P. V. Markov, G. V. Danilova, I. A. Alekseev i dr.]. – M., 1956.

Клубук В. В., researcher at the Department of scientific and innovation activity, the Institute of irrigated agriculture NAAS (Ukraine, Kherson), izz.ua@ukr.net

Cotton breeding in the context of irrigated agriculture in the South of Ukraine in 1930–1950's

Objective: to establish the causes and consequences cotton breeding in the South of Ukraine in 1930–1950 years, its importance for agriculture and the role of the region in the first building irrigation systems.

Methods: method of periodization, chronological, historical and scientific.

Conclusions: cotton growing rapidly in Ukraine was imposed to the newly established collective and state farms despite historically formed grain data Steppe economy. However cotton breeding in the USSR more than 30 years of active promotion and implementation of the second half of the 1920s and mid–1950s. When cotton was assigned on agricultural infrastructure the South of Ukraine. Irrigation, although not developed specifically for cotton, but designed under him and under other crops irrigated system with further improvements and refinements are still applicable to today. And one of the leading research institutions in Ukraine, which deals with issues of irrigated agriculture – Institute of irrigated farming NAAS and more than 30 years in its history conducted studies on cotton and had the status of major research institution of Ukraine for its growth.

Keywords: cotton, cotton breeding, irrigation, irrigation systems, irrigated agriculture, the South of Ukraine.

Клубук В. В., научный сотрудник отдела научно-инновационной деятельности, Институт орошаемого земледелия НААН (Украина, Херсон), izz.ua@ukr.net

Хлопкоєвння в контексте розвитку орошаемого земледелия на юге Украины в 1930–1950–х гг.

Цель исследования: установление причин и последствий хлопкоєвння на юге Украины в 1930–1950–х годах, его значение для сельского хозяйства этого региона и роли в процессе развития первых орошаемых систем.

Методы исследования: метод периодизации, хронологический, историко-научный.

Выводы: выращивание хлопчатника в Украине интенсивно развивалось колхозам и совхозам, несмотря на исторически сложившуюся зерновую спецификацию Степного хозяйства. Однако хлопкоєвння в УССР насчитывает более 30 лет активной пропаганды и внедрения в течение второй половины 1920–х и середины 1950–х годов. Под хлопчатник подводилась соответствующая инфраструктура сельского хозяйства юга Украины. Орошение, хоть и не развивалось непосредственно для хлопчатника, но спроектированные под него и под другие зерновые культуры, орошаемые системы с дальнейшими усовершенствованиями и уточнениями остаются действующими до сих пор. А одно из ведущих научно-исследовательских учреждений Украины, занимающееся решением вопросов орошаемого земледелия – Институт орошаемого земледелия

НААН, более 30 лет в своей истории проводил исследования с хлопчатником и имел статус главного научно-исследовательского учреждения Украины по вопросам его выращивания.

Ключевые слова: хлопчатник, хлопкоєвння, орошение, оросительные системы, орошаемое земледелие, юг Украины.

* * *

УДК 94:[061.2:5+61]:373.3+378(477)«18/19»

Левченко І. М., кандидат історичних наук, докторант кафедри історії та культури України, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди (Україна, Переяслав-Хмельницький), Levchenko.inna2000@yandex.ua

Діяльність членів природничих і медичних товариств у реформуванні шкільної та вузівської освіти

Висвітлюється роль членів природничих та медичних товариств у реформуванні шкільної та вузівської освіти. Авторка намагалась показати напрямки діяльності провідних вчених, які завдяки власним зусиллям уклали та розробляли навчальні програми, підручники, методичні рекомендації тощо в розвитку шкільної та вузівської освіти. Було детально проаналізовано проведення природничих з'їздів, на яких були присутні вчителі та викладачі. В дослідженні висвітлено найрізноманітніші доповіді вчених, які стосувались реформи початкової та вищої освіти, визначення ролі природознавства у навчальному плані. Зазначено роль члена Київського товариства природознавців К. Кесслера в організації та проведенні всеросійських з'їздів.

Аналізуються бурхливі дискусії стосовно викладання в середній школі різних аспектів природознавства. Також показано, як вчені природничих товариств прагнули наукових, творчих, педагогічно-методичних контактів із педагогами – викладачами вузів, учителями гімназій, інших навчально-виховних закладів. Авторка наголосила на ролі керівництва природничих товариств, яке ставило своїм завданням об'єднати виховний вплив на молодь, розкрити виховні та освітні можливості природничих предметів.

Ключові слова: природниче товариство, медичне товариство, члени товариства, К. Кесслер, шкільна освіта, вузівська освіта, всеросійські з'їзди.

60–ті роки XIX ст. характеризується бурхливим розвитком педагогічної преси, появою ряду педагогічних газет і журналів. На їх сторінках висвітлювались питання, що стосувались реформи шкільної освіти, психології, педагогіки, дидактики, методики викладання окремих дисциплін. Економічні проблеми розвивальної промисловості з новою силою ставили питання про реформу школи. Передові педагоги України виступали проти станової школи з її муштрою і відривом від життя, теорії від практики. Вимогам реформи початкової, середньої та вищої школи, розвитку жіночої освіти, боротьбі за українську національну школу, запровадженню ефективніших методів навчання приділялося дедалі більше уваги.

Історії реформування середньої та вищої освіти в Україні при сприянні членів природничих та медичного товариств присвячена низка досліджень відомих вітчизняних вчених. М. Ю. Караванська [3], А. А. Коробченко [4], Б. Л. Лічков [5], А. В. Риженко [6] досліджували всеросійські природничі з'їзди та роль членів товариств у проведенні цих заходів. Важливу джерельну базу дослідження становлять матеріали I та II всеросійських з'їздів [1; 2; 7].

Виділення невирішених завдань. Незважаючи на ту увагу сучасних вчених щодо окремих питань, пов'язаних з реформуванням середньої та вищої освіти України у другій половині XIX – початку XX ст., малодослідженими залишаються особливості діяльності членів природничих та медичного товариств у розкритті даного питання.

Постановка завдання. Важливою складовою діяльності природничих та медичного товариств було